

Свабода і адказнасць герояў Максіма Гарэцкага і Альбера Камю

Філасофская думка пераканаўча сцвярджае, што ўсведамленне чалавекам свайго існавання як несвабоднага выклікае ў яго жаданне, калі не перайначыць свет (да гэтага справа можа і не даходзіць), то ва ўсякім разе акрэсліць межы, за якія нікому не дазволены ўваход. Адчуванне асобай сваёй праваты, жаданне даказаць свету, што ў яе ёсць нешта вартае, што трэба бараніць, выклікае перш за ўсё ўнутранае супраціўленне, духоўны бунт. Сусветна вядомы філосаф-экзістэнцыяліст А.Камю пісаў: "Бунт порождается осознанием увиденной бессмысленности, осознанием непонятного и несправедливого удела человеческого". "Бунт не происходит, если нет (...) чувства правоты" (4, с.126--127). Менавіта з гэтага пункту погляду нам падаюцца цікавымі героі твораў Максіма Гарэцкага і Альбера Камю.

Герой апавядання беларускага пісьменніка "Прьсяга" селянін Тарас звездаў і панскі прыгнёт, і знявагу, і крыўду. Пакорлівы і маўклівы, ён аказаўся здольны на выключны па тым часе ўчынак -- пратэст супраць пана і царквы. Штуршком да бунту стаў замах на "свабоду" трох уцекачаў, такіх жа абяздоленых, бяспраўных, як і сам Тарас. Гэкая званая "свабода" ўцекачаў заключалася толькі ў тым, што яны, зрабіўшы свой выбар, збеглі ад пана-прыгнятальніка, пасяліліся там, дзе хацелі і зараблялі сабе на хлеб. Але і гэтая свабода ў адначасе апынулася пад пагрозай -- на ўцекачаў ўчынілі аблаву. Селянін паспеў папярэдзіць цімакоў аб прыездзе пана з казакамі, але самога Тараса западозрылі ў хлусні, і ён не пазбег пакарання. Пан прыдумаў для селяніна страшную кару -- прысягу на Бібліі ў прысутнасці ўсёй вёскі. Тарас, прысягаючы на Святым пісанні і перасільваючы страх боскага пакарання, гаворыць няпраўду і тым самым выраतोўвае ўцекачаў.

Герой М.Гарэцкага як чалавек і асоба церпіць зневажальныя адносіны з боку прадстаўнікоў улады. Яго прысяга-маўчанне на Бібліі -- гэта своеасаблівы бунт-пратэст супраць духоўнага ўціску і ў першую чаргу рэлігійнага. Бунт-маўчанне Тараса сведчыць аб тым, што ў селяніна ёсць сваё ўяўленне аб маральных гаштоўнасцях, ім ён не здраджвае нават пад прысягай на Бібліі. Уладзе, рэжыму, якія зневажалі яго як асобу, селянін, па словах А.Камю, "противопоставляет своего рода право терпеть угнетение только до того предела, какой он сам устанавливает" (5, с.127). Нежаданне Тараса сказаць праўду і ёсць яго пратэст супраць духоўнага рабства. У героя-селяніна прачнулася свядомасць чалавека, які патрабуе пашаны да сваёй хрысціянскай веры і да сябе як асобы.

Не прыватнымі эгаістычнымі матывамі кіруецца мужык Тарас у гэтым бунце. Ён усведамляе няправільнасць светабудовы і пратэстуе супраць уласнага маральнага прыніжэння і прыніжэння такіх як ён. "Он стремится поначалу не столько одержать верх, сколько заставить уважать себя" (5, с.130). "Свобода,— как сцвярджае Альбер Камю, — это право не лгать" (5, с.411). Вось за гэтае права і змагаецца герой М.Гарэцкага. Такая пазіцыя селяніна выклікае пачуццё павагі ў чытача, але духоўнае прыніжэнне адной асобы не здольна было выклікаць пратэст ў запалоханых, прыніжаных аднавяскоўцаў. "Маўкліва стаялі

цёмныя людцы...І ўцякалі нешчаслівыя ад яшчэ больш нешчаслівага...", -- сумна канстатуе пісьменнік (2, с.201-202).

Праблема духоўнай свабоды, як вынікае з твора М.Гарэцкага, ёсць адначасова праблема свабоды рэлігійнай. Такая пастаноўка пытання для царскай Расіі была актуальнай. М.Бердзьеў у працы "Філасофія свабоды" пісаў: "Мир церковный, охраняющий веру, слишком часто и легко свободу совести отрицает и религиозной свободы боится" (1, с.192). "Свобода религиозная не есть право. (...) Свобода в религиозной жизни есть обязанность, долг. Человек обязан нести бремя свободы, не имеет права сбросить с себя это бремя" (1, с.193). "Христианство как религия свободы должно быть нетерпимо к принуждению" (1, с.195).

У апавяданні М.Гарэцкага свецкая ўлада і прадстаўнікі царквы толькі фармальна ахоўваюць веру, а на самой справе баяцца рэлігійнай свабоды. Рэлігійны абрад прысягі на Бібліі паказаны пісьменнікам як жупел запалохвання ў руках пана-прыгнятальніка. Свяшчэннік абавязаны быў узяць з сабой царкоўныя прылады, пра якія напісаў пан у запісцы.

--А кадзіла не забыліся ўзяць? -- з цікаўнасцю звярнуўся пан да казака, калі той развінуў на лаўцы клунак.

--Так точна, вашскародзь, узялі, -- адказаў казак.

--Кадзіла я прывёз, пане начальнік, бо гэтак напісалі, але яно тут не патрэбна, -- мякка сказаў свяшчэннік афіцэру.

--Хай будзе, хай будзе! -- загарэчыў яму пан, а нахіліўшыся, дадаў на вуха: -- Гэта ім для ўражання (2, с.199).

Максім Гарэцкі не хавас сваім адносін да разыгранай сцэны прысягі на Бібліі. "Насилующие дух не могут быть христианами и не могут быть насильниками духа". "Вера есть (...) акт свободы, акт свободного избрания" (1, с.196),-- чытаем мы ў Бердзьева. У ланцугах няволі трымаюць народ не толькі ўлада, але і прадстаўнікі царквы, якія сваю задачу бачаць у запалохванні сялянства, у падарванні духоўнай свабоды чалавека. Тарас, баронячы цімакоў, кіраваўся якраз хрысціянскай заповеддзю: "Возлюби ближнего своего, как самого себя". Мелавіта спачуванне ўцекачам скіравала селяніна на шлях бунту.

Прагэст героя супраць духоўнай несвабоды, маральнага прыніжэння ёсць усведамленне, праўда, пакуль што не да канца асэнсаванае, няправільнасці светабудовы, якая не дае чалавеку права захаваць цэласнасць сваёй асобы. І нягледзячы на перамогу абставін, герой як асоба выклікае павагу. Ён прылюдна пратэстуе сваім маўчаннем, і ягоны пратэст, на думку М.Гарэцкага, заканамерны і цалкам апраўданы.

Раскрыццю асноўнай думкі твора падпарадкавана яго кампазіцыйная будова: невялічкае апавяданне падзелена на тры часткі з эпіграфамі да кожнай. Эпіграф да першай — "Цесна жыць на свеце!.." — сведчыць аб несправядлівым светаўладкаванні, аб прыніжэнні чалавека працы, яго пакорлівасці і забітасці. Герой сам да сябе ставіцца адчуждана: "...Тарас, з замлелымі рукамі, спусціўшы галаву, стаяў засмучоны і паважны, як быццам незацікаўлены" (2, с.198).

Пабуджальная інтанацыя эпіграфа да другой часткі -- "Цяжка вырвацца з ланцугоў цямноты!" -- канстатуе аб вялікай духоўнай моцы героя, яго ўсведамленні неабходнасці бунта. Аўтар логікай будовы другой часткі апавядання абвяргае думку эпіграфа. Тарас сваім учынкам вырываецца з "ланцугоў цямноты" і перамагае, але яго перамога пакутлівая.

Трэцяя частка твора невялікая, яна нагадвае кароценькае рэзюмэ-прысуд герою, часу, абставінам. Прысуд шматзначны, пра гэта сведчыць эпіграф, у канцы якога стаіць шматкроп'е: "Лепей пакланіцца ды ўцячы...". Дзве сэнсавыя часткі прысутнічаюць у гэтым выказванні. Першы дзеяслоў сведчыць аб прызнанні маральнай перамогі Тараса над абставінамі, аб моцы яго любові да бліжняга, яго хрысціянскіх пачуццяў. Сэнсавая нагрузка другога дзеяслова ("уцячы") сведчыць аб нежаданні аднавяскоўцаў кансалідавацца ў барацьбе са злом, з несправядлівасцю. Гэта, па-сутнасці, ўцёкі ад саміх сябе. М.Гарэцкі з сумам канстатуе ў апавяданні, што беларусы ў большасці сваёй яшчэ не гатовы змагацца за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Духоўная незагартаванасць, прыніжанасць і прыгнечанасць, духоўная няволя -- прычыны, пра якія павінна пісаць літаратура, "каб паказаць беларусу, у якой пушчы ён блудзіць і дзе ляжыць яму дарога на поле, шырока-далёкае, роднае поле вольнага жыцця" (4, с.172).

Апавяданне Альбера Камю "Маўчанне" -- твор, у якім выявілася экзістэнцыяльная філасофія французскага мастака. Галоўны герой Івар, 40-гадовы бондар, разам з рабочымі бандарні, спыніўшы работу, патрабуе большай зарплаты. Але сацыяльны матыў А.Камю выкарыстаў толькі як перадумову для разгортвання маральнага канфлікту. Матэрыяльны інтарэс, не паспеўшы накрэсліцца, адыходзіць у апавяданні на другі план. На першы план выйшла адчуванне крыўды на гаспадара, які змалку ведаў кожнага рабочага, бо яго бацька выйшаў у людзі з "подмастерьев": "Хозяин был неплохой малый" (6, с. 442). Часам ён запрашаў рабочых закусіць у бандарні, пад Новы год, з нагоды вяселля ці першага прычасця рабіў кожнаму падарункі. "Он и в самом деле любил своих рабочих", — канстатуе аўтар. Забастоўка ўзнікла па прычыне грубага тону размовы з рабочымі. "Он сухо сказал, что торговаться не намерен, кому не нравится, может уходить. Разве это человеческий разговор? "Что он воображает! -- сказал Эспосито -- Уж не думает ли он, что мы наделаем в штаны?" (...) Они добились согласия от профсоюза и объявили забастовку. "Не трудитесь расставлять стачечные пикеты, -- сказал хозяин. -- Когда мастерская не работает, я только выгадываю". Это была неправда, но это подлило масла в огонь, потому что тем самым он им в лицо говорил, что дает им работу из милости. Эспосито пришел в бешенство и сказал ему, что он не похож на человека. Тот вскипел, и их пришлось разнимать. Однако решительность хозяина произвела впечатление на рабочих" (6, с. 442).

Забастоўка, як вынікае з апавядання, не мела станоўчых вынікаў. Пакрыўджаныя рабочыя вымушаны былі выйсці на працу, іх пратэст-бунт пад час сустрэчы з гаспадаром майстэрні выказваецца ў форме маўчання. "Они молчали, униженные тем, что входили, как побежденные, в ярости от своего собственного молчания, которое им тем труднее было прервать, чем больше

оно продолжалось"(6, с.444). Для А.Камю ў супрацьстаянні рабочых і гаспадара важны не матэрыяльны матыў, а яго маральна-этычныя вынікі. Бунт-маўчанне -- гэта жаданне ў такой форме выказаць гаспадару, які хоча нарэшце прымірыцца з рабочымі, сваю маральную перавагу. Пакрыўджаныя рабочыя знайшлі задавальненне ў тым, што ў сям"і гаспадара здарылася няшчасце, — хвароба дзіцяці, на іх думку, пакарала яго і тым самым быццам бы ўраўняла ўсіх.

Часавае вымярэнне ў апавяданні Камю ахоплівае ўсяго толькі адзін рабочы дзень Івара і яго вячэру дома. Праз прызму ўспрыняцця галоўнага героя паказана маўклівая сутычка на рабоце. Настрой, з якім вяртаецца Івар дадому, супакоены, "умиротворенный". Малюнак ціхай атмасферы хатняй вячэры, лагоднае пачуванне Івара пераконваюць чытача ў тым, што герой адчувае ўнутранае задавальненне ад пражытага дня, ад утульнасці хатняй атмасферы, ад сямейнага шчасця і ад таго, а гэта самы галоўны акцэнт апавядання, што сямейнае шчасце гаспадара, якое выклікала патаемную зазідрасць у рабочых, дало расколіну. Пачуццё ахвярнасці, так уласцівае сялянину М.Гарэцкага, цалкам адсутнічае ў гeroeў А.Камю. "Раб" пачынае з патрабавання справядлівасці, а заканчвае стремленнем да "господству", — сцвярджае французскі пісьменнік у філасофскім трактатце "Чалавек, які бунтуе" (5, с.136).

Такім чынам, першапрычына бунту рабочых у апавяданні французскага пісьменніка цалкам забыта. Экзістэнцыяльны самааналіз героя дапамог А.Камю выявіць пачварныя пачуцці чалавека, які пераступіў парог меры. Рабства духоўнае, на думку Камю, страшней за рабства эканамічнае, бо ў ахвяру прыносіцца мараль і дабрачыннасць. "Выбраць свабоду не значыць выбраць яе ў шкоду справядлівасці. (...) Выбраць адно без другога нельзя. Если кто-то лишает вас хлеба, он тем самым лишает вас и свободы. Но если у вас отнимают свободу, то будьте уверены, что и хлеб ваш тоже под угрозой. (...) Нищета в мире растет по мере того, как отступает свобода, и наоборот" (5, с.135).

Праблема свабоды і адказнасці чалавека ўзнята М.Гарэцкім у драматычным абразку "Чырвоныя ружы". Сам жанр даваў магчымасць пісьменніку ў лаканічнай форме на нацыянальным матэрыяле паставіць складаную маральна-этычную праблему: добра і зла, свабоды і адказнасці, злачынства і пакарання, сацыяльнай і нацыянальнай бяспраўнасці. "Гэта не катарга ў Сібіры. Гэта не праца нявольнікаў-неграў на плантацыях ў капіталістага. О, не! Гэта мой бедны, родны люд капае чыгункі ў чужым краі. Гэта ён, сам цёмны і дзікі, будзе цывілізацыяю новых, светлых вякоў..."(3, с.325)

Беларускі народ аказаўся адным з тых пакутнікаў, хто будаваў іншым народам шлях у цывілізаванае жыццё. Як справядліва зазначае М.Мушынскі ў "Каментарыях" да абразка, асацыяцыя з някрасаўскай "чыгункай" напрошваецца сама сабой, але маштаб задумы, і гэта трэба падкрэсліць, зусім іншы. Тут і тэма інтэлігенцыі, якая спрабавала адкрыць народу вочы, прасвяціць яго, каб ён паверыў ва ўласныя сілы, згуртаваўся і пачаў барацьбу за свае правы, і тэма асабістай адказнасці чалавека ў грамадстве. Адсутнасць

пачуцця ўласнай годнасці прывяла да таго, што дзеці прыгонных сялян не змаглі аб'яднаць свае сілы і таму пацярпелі паражэнне: начальнік каральнай экспедыцыі з казакамі і паліцэйскімі падавілі бунт, пакаралі зачыншчыкаў. У гэтым праявілася слабасць былых прыгонных: іх страх перад уладай, вера ў добрага пана. Вось такая пакорлівасць, боязь пакарання з цягам часу і павінна была выліцца ў стыхійны пратэст, у дзікунскі бунт. Ключавое месца ў вывятленні аўтарскай трактоўкі тэмы гістарычнай віны пануючага класа перад абяздоленным народам займае чацвёрты, заключны абразок. Менавіта ён даў назву твору "Чырвоныя ружы", сэнс якой глыбока сімвалічны. Вобраз чырвоных руж аказаўся галоўным і вельмі змястоўным, ён мае важкі метафарычны сэнс. Чырвоныя ружы — гэта і сімвал прыгажосці, і аналаг чырвонага сцягу, пад якім рэвалюцыянеры ішлі ў бой, і колеравае ўвасабленне пралітай змагарамі за свабоду крыві, а можа, і сімвал духоўнай культуры класа "былых".

Пан Нявольскі чакаў рэвалюцыю, ён прызнае віну бацькі-нябожчыка перад сялянамі. "Сам я жадаў, каб прыйшла яна, рэвалюцыя, (...) каб згінуў навекі гэты здзек над вольнай асобай чалавека ў Расіі, гэтае праклятае самадзяржаўе..." (3, с.335). Але да канца прызнаць, што ён пераемнік спадчыны бацькі, Нявольскі не ў стане. Герой — нявольнік класавай ідэалогіі, класавай карпаратыўнай маралі. Дачка Марыны спрабуе дапамагчы бацьку ў яго спробах самапраўдання, толькі яе намаганні аказаліся марнымі. Экзальтаваная, узнёслая, рамантычная дзяўчына не здольна ўспрыняць жорсткую рэчаіснасць і становіцца ахвярай рэвалюцыі.

Скразны вобраз чырвоных руж дае магчымасць пісьменніку ўстанавіць прычынна-выніковыя сувязі паміж мінулым і сучаснасцю, паміж адносінамі пануючых класаў да народных мас і паводзінамі гэтых мас у рэвалюцыйных падзеях: помста, стыхійны бунт, разбурэнні. Пакрыўджаныя кіруюцца не розумам, не логікай, а пачуццямі гневу, нянавісці і прагай помсты. Таму чытач лагічна ўспрымае паведамленне слугі, што ў дом пана Нявольскага ўварваліся салдаты і матросы, і пачалося маштабнае рабаўніцтва.

Такім чынам, Максім Гарэцкі ў межах невялікага твора здолеў паставіць адну з найболей складаных актуальных праблем — праблему народа і рэвалюцыі, свабоды і адказнасці як былых паноў, так і новай рабоча-сялянскай улады. Беларускі пісьменнік па-грамадзянску смела і мужна паказаў трагізм і тых, хто помсціў, і каму помсцілі. Пачуццё крыўды, нянавісці мсціўцаў вылівалася ў пачварныя формы гвалтаўніцтва і разбурэння. А ўчарашнія крыўдзіцелі не ў стане былі своечасова зразумець трагічныя вынікі ўласнай палітыкі, уласнага стаўлення да тых, хто ствараў матэрыяльныя багацці.

Праз выпрабаванне свабодай і адказнасцю чалавека за зроблены выбар праводзяць сваіх герояў Максім Гарэцкі і Альбер Камю. Каштоўнасць прозы беларускага і французскага мастакоў прыгожага пісьменства ў разуменні свабоды як магчымасці рэалізацыі і самарэалізацыі чалавека. Пісьменнікі ў мастацкіх вобразах увасобілі магістральныя тэндэнцыі XX стагоддзя, калі літаратура і філасофія сталі з'явай арганічна цэласнай, у якой знайшлі выяўленне ўсе сферы самавыяўлення асобы.

Літаратура:

1. Бердяев Н. Философия свободы. Смысл творчества.— М. Изд-во "Правда". 1989.607с.
2. Гарэцкі М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 1.— Мн.: Маст. літ., 1984.— 446 с.
3. Гарэцкі М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 2.— Мн.: Маст. літ., 1985.— 416 с.
4. Гарэцкі М. Творы. — Мн.: Маст. літ., 1990. — 629 с.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. -- М.: Политиздат, 1990.--415с.
6. Камю А. Избранное. — Мн.: Нар. Асвета, 1989. — 496 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ